

- пеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16, «Перекладознавство» / Г. Г. Єнчева. – Одеса, 2011. – 24 с.
4. Зарума-Панських О. Р. Англійська лексика міжнародних договорів: структурні, семантичні та дискурсні особливості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Літ.зЗарубіжн. країн“ / О. Р. Зарума-Панських. – Львів, 2001. – 21 с.
  5. Райс К. Классификация текстов и методы перевода / К. Райс // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике : сб. ст. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 202–228.
  6. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста: учеб. пособие / В. Е. Чернявская. – М. : КомКнига, 2006. – 128 с.
  7. Щирова Н. А. Многомерность текста : понимание и интерпретация / Н. А. Щирова, Е. А. Гончарова. – СПб. : ООО “Книжный Дом”, 2007. – 472 с.
  8. ICAO DOC Series [Electronic resource]. – Eccess mode : http://www.icao.int/publications/Documents/7300_8ed.pdf.

*А. А. Король
(Чернівці)*

СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ ВИСЛОВЛЕННЯ-ЗВИНУВАЧЕННЯ (на матеріалі німецькомовного дискурсу)

Ситуативний контекст досліджено як засіб об'єктивзації висловлення-звинувачення на матеріалі сучасного німецькомовного художнього дискурсу. Здійснено аналіз основних екстралінгвістичних факторів (рольових, статусних, гендерних відношень між комунікантами), що визначають функціонування висловлення-звинувачення.

Ключові слова: висловлення-звинувачення, іллокуція, комплексний мовленнєвий акт, гендер.

Исследован ситуативный контекст как средство выражения высказывания-обвинения на материале современного немецкоязычного художественного дискурса. Проанализированы основные экстралингвистические факторы (ролевые,

статусные, гендерные отношения между коммуникантами), определяющие функционирование высказывания-обвинения.

Ключевые слова: *высказывание-обвинение, иллокуция, комплексный речевой акт, гендер.*

The article deals with the study of situational context as an expression means of the accusation utterances in modern German fiction discourse. The main extralinguistic factors that define functioning of the accusation utterance (role-playing, status, gender relations among the communicants) were analyzed.

Key words: *accusation utterance, illocution, a complex speech act, gender.*

Постановка наукової проблеми. В останні десятиріччя в лінгвістиці спостерігається підвищений інтерес до аналізу мовленнєвої комунікації як складової людської діяльності й системно-функціональної природи діалогічного мовлення, що найбільш повно відображає двобічний, інтерактивний характер спілкування та взаємовплив комунікантів. Стаття присвячена *актуальній проблемі* впливу ролєвої структури ситуації спілкування, соціальних факторів на мовну семантику та функціональні особливості висловлень-звинувачень у німецькомовному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження у сфері комунікативної лінгвістики спрямовуються на всебічне вивчення мовленнєвих явищ (І. В. Галактіонова, А. Тцуї) та соціального контексту (Г. Г. Почепцов, Л. П. Крисін, Ю. І. Мірошников) з урахуванням теорії аргументації (С. О. Терехов, Р. В. Хвощевський), теорії мовленнєвих актів (Н. Д. Арутюнова, Ф. Ємерен, Р. Гроотендорст) та теорії міжособистісної взаємодії (О. А. Романов, С. О. Сухих, А. Утцумі, О. В. Юр'єва). Увага дослідників зосереджується останнім часом на вивченні некооперативних форм спілкування (Н. К. Данилова, К. Ф. Седов), до яких належать дискурси звинувачення, а також на здійсненні лінгвістичної інтерпретації суб'єктів комунікативної взаємодії (В. І. Ільченко, О. В. Кितिця).

Мета та завдання статті. Мета статті - розглянути ситуативний контекст як засіб об'єктивації висловлення-звинувачення; завдання – встановити основні екстралінгвістичні фактори (рольові, статусні, гендерні відношення між комунікантами), що визначають функціонування висловлення-звинувачення.

У процесі аналізу добірки прикладів (3066 висловлень-звинувачень 50-ти сучасних німецьких авторів) ми встановили, що використання висловлення-звинувачення представниками німецькомовного соціуму „чутливе” до різних типів контексту, хоча різною мірою. Розглянемо засоби об’єктивації висловлення-звинувачення на макроконтекстуальному рівні (більш широкий, соціокультурний контекст, що характеризує мовця як представника свого соціуму та своєї /суб/культури [3, с. 274]).

Важливою відмітною рисою висловлення-звинувачення є обмеженість його функціонування певним типом комунікативної ситуації, а саме комунікативною ситуацією конфлікту. В межах даної ситуації використовується регулювання висловлення-звинувачення на макроконтекстуальному рівні цілим рядом соціальних параметрів:

1) Висловлення-звинувачення і фактор адресанта. Адресант безпосередньо впливає на весь процес комунікації — виникнення, початок, тривання, завершення комунікації, схеми взаємодії з адресатом, тематику спілкування тощо. Роль адресанта в загальній моделі конфліктної ситуації спілкування надзвичайно велика: по-перше, адресант визначає зміст повідомлення та його ілюкативну силу (звинуватити свого співрозмовника в чомусь чи дорікнути йому за щось); по-друге, і зміст, і мовна форма висловлення завжди містять різні відомості про адресанта не як про абстрактного середньостатистичного носія німецької мови, а як про конкретну особистість, яка занурена в дискурс, формує мету, план мовленнєвих дій, поведінку в дискурсі, яка контролює, коректує його [2, с. 43], про ступінь його комунікативної компетенції, соціальний статус тощо. Розглянемо як приклад такий діалог:

(1) „*Stimmt das, dass Sie den Stadtrat Stecher im Traunsteinhof untergebracht haben?*“. „*Das ist richtig.*“ „*Entschuldigung, aber was haben Sie sich dabei gedacht? Wir schicken doch unsere Stammgäste nicht zur Konkurrenz*“ (Ferolli, S. 260).

Аналізуючи мовлення адресанта висловлення-звинувачення з прикладу (1), можна чітко уявити його як врівноважену, стриману, принципову, ввічливу особистість, яка високо цінує етичні норми. У цьому випадку адресант вибирає непрямую форму вираження звинувачення своєї підлеглої у порушенні певних принципів готельного бізнесу, що свідчить про його зорієнтованість на

загальну атмосферу спілкування, на інтерактивні міжособистісні аспекти – *Entschuldigung, aber was haben Sie sich dabei gedacht? Wir schicken doch unsere Stammgäste nicht zur Konkurrenz / Вибачте, але про що Ви собі думали? Ми ж не відсилаємо своїх постійних відвідувачів до конкурентів*. На основі мовних та паралінгвістичних даних у адресата формується образ адресанта, який впливає на його подальшу мовленнєву поведінку. Тим самим аспект адресанта значною мірою формує тон і характер комунікації.

2) Висловлення-звинування і вертикальна соціальна дистанція між комунікантами. Відмітною особливістю висловлення-звинування є те, що комунікативний статус ініціатора звинування не завжди збігається з його соціальним статусом. У ситуаціях, де спостерігається реалізація висловлення-звинування, учасники визнають вертикальні відмінності, при яких домінуючу позицію займає адресант, а залежну позицію – адресат. Це означає, що адресант, незалежно від величини вертикальної (або горизонтальної) соціальної дистанції, що відділяє його від реципієнта, використовує звинування як стратегію, спрямовану „вниз”, тобто комунікативний статус продуцента висловлення-звинування завжди вищий за статус його співрозмовника.

Комунікативний статус має субстанційний та реляційний виміри. У першому випадку припускають асиметричні відносини, що визначаються статтю, віком, національністю, расовою належністю, соціальним походженням, з одного боку, та рівнем освіти, престижем професії, ступенем мовної компетенції – з іншого. У другому випадку розглядається співвідносне положення (стосунки між начальником та підлеглим) комунікантів у соціальних структурах, що виражається в термінах комунікативної нерівності [4, с. 376].

З позиції соціальних статусних відносин між комунікантами конфліктна ситуація може бути як симетричною (2), так і асиметричною (3):

(2) „*Was du für normal hältst, ist bestimmt nicht normal, da du nicht normal bist.*” „*Das entbehrt nicht einer Logik*“ (Schrobsdorff, S. 449) (дружина – чоловік);

(3) „*Ich wollte Sie nicht ärgern wie mit dem Zweimarkstück.*”

„*Ich habe den niedeträchtigen Verdacht, daß Sie ein sehr unseriöser Wirzbold sind*” (Rank, S. 255) (начальник – підлеглий).

У симетричній розмові комунікантів висловлення-звинувачення оформлюється переважно прямими мовними засобами, простими реченнями, що не потребують додаткового декодування інтенції адресанта. У ситуації звинувачення з асиметричними статусними відносинами між комунікантами спостерігається певна стриманість у висловленні негативного ставлення до поведінки адресата, непряме продукування висловлення-звинувачення, вживання складних конструкцій та звертання у ввічливій формі.

3) Висловлення-звинувачення і горизонтальна соціальна дистанція між комунікантами. Горизонтальна дистанція між учасниками спілкування співвідноситься з міжособистісним аспектом комунікації. Під останнім розуміють ступінь близькості між адресантом та адресатом. У горизонтальному вимірі висловлення-звинувачення можуть виражати цілий спектр відносин між комунікантами, від офіційно-ділових до дружньо-фамільярних.

Офіційність звичайно спостерігається в інституційних ситуаціях та ситуаціях професійного спілкування між малознайомими людьми:

(4) „Beweise für Ihre Schuld, die das Urteil von fünfzehn Jahren Zuchthaus rechtfertigen. Und dazu die neue Straftat: schwerer Diebstahl und versuchter Totschlag, vielleicht sogar versuchter Mord.“ „Lüge! Ich pfeife auf Ihre Zeugen!“ (Schneider, S. 189) (з розмови прокурора з обвинувачуваним).

У ситуації офіційного спілкування продуцент висловлення-звинувачення вживає професійну лексику типу *Beweis, Urteil, Diebstahl, Totschlag, Mord*, стандартні шаблони винесення вироку тощо.

Неофіційний, іноді фамільярний характер висловлення-звинувачення звичайно носить у ситуаціях близького/інтимного знайомства:

(5) „Mein Vater holt mich ab, mit'm Auto.“ „Bist du blöd? Hab ich nicht ausdrücklich gesagt, daß unsere Treffen geheim gehalten werden müssen?“ (Thenior, S. 100) (з розмови хлопця та дівчини).

З точки зору формально-семантичної організації висловлення-звинувачення володіє досить широкими можливостями варіювання. Причому граматико-лексичні характеристики даного типу висловлення знаходяться у тісних системних зв'язках з прагмати-

чними умовами їх реалізації. В офіційних ситуаціях або при вищому рольовому статусі адресата висловленню-звинуваченню властиве вживання нормативної, нерідко термінологічної та „книжної” лексики, офіційних титулів і звань адресата, перевага системних засобів синтаксиса – завершених речень, стандартного порядку слів:

(6) „*Die blutigen Fingerabdrücke auf den Papieren, die in Maternas Tasche steckten, stammen von Ihnen, Herr Weinhold!*“ „*Ich wollte es nicht tun*“ (Schneider, S. 360) (з розмови слідчого з підозрюваним)

У неофіційних ситуаціях, при рівних рольових статусах або нижчому статусі адресата – навпаки, широко вживаються розмовна, іноді ненормативна, стилістично занижена лексика – вульгаризми, сленг, слова-табу тощо. Синтаксис представлений периферійними моделями: поширені номінативні речення, зустрічаються також перервані та незавершені речення:

(7) „*Du...Du Schlampe. Hast du dich wieder petschieren lassen? Noch dazu von einem wildfremden Mann.*“ „*Der ist mein Gast*“ (Frischmuth, S. 24).

4) Висловлення-звинувачення і гендер. Вивчення гендерного дискурсу вважається сьогодні одним із пріоритетних у науці про мову. На думку деяких учених [6; 9] мовлення чоловіків і жінок є двома відносно автономними системами, які багато в чому відрізняються одна від одної. Серед гендерно властивих особливостей мовленнєвої поведінки відзначають, звичайно, що „чоловіки переважно прямі, а жінки надають перевагу непрямим висловленням” [9, с. 41].

За нашими спостереженнями, вплив гендерного фактору на функціонування висловлення-звинувачення в мовленнєвій поведінці німецькомовних комунікантів суттєвий. Встановлено кількісну варіативність висловлення-звинувачення в чотирьох типових ситуаціях, виділених нами залежно від гендерної належності ініціатора та адресата звинувачення.

Результати дослідження показали, що чоловіки виступають адресантом звинувачення в 65% (19% Ч→Ж + 46% Ч→Ч) проаналізованих випадків і адресатом – в 75% (29% Ж→Ч + 46% Ч→Ч). Відповідні показники для жінок – 35% (6% Ж→Ж + 29% Ж→Ч) та 25% (6% Ж→Ж + Ч→Ж 19%). Таким чином, чоловіки

вдаються до *звинувачення* в німецькомовній культурі набагато частіше, ніж жінки (порівн. 65% і 35%), причому адресують його представникам своєї статті частіше, ніж жінкам, – 46% і 19% відповідно. Це підтверджує також дослідження італійського психолога А. Монтаорі, який встановив, що „чоловічий стиль спілкування — активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний. Для чоловіка зміст спільної діяльності важливіший, ніж індивідуальна симпатія до партнера” [7]. Жінки, натомість, великою мірою зорієнтовані на атмосферу спілкування, на інтерактивні, міжособистісні аспекти, а тому їм краще вдається формування гармонійної, позитивної атмосфери перебігу комунікації [1, с. 114]. Австрійські дослідники специфіки спілкування чоловіків і жінок, гендерних стосунків у діловій сфері К. Опперман і Е. Вебер дають власну характеристику спілкуванню чоловіків і жінок. Для жінок, за К. Опперман, „людська близькість є ключем до світу зв'язків, стосунків, мета якого - згода і мінімізація відмінностей”. Жінки в більшості випадків (29%) – звинувачують чоловіків, тоді як звинувачення між жінками є явищем не таким частотним – усього 6% від проаналізованої кількості прикладів.

48% (29% Ж-Ч + 19% Ч-Ж) висловлень-звинувачень зафіксовані нами в ситуаціях міжгендерного спілкування (змішані пари). Проте як у змішаних, так і в одностатевих парах об'єктом звинувачення залишаються переважно чоловіки – 75% (29% Ж-Ч + 46% Ч-Ч) проаналізованих випадків.

Отже, в процесі аналізу було визначено такі суттєві прагматичні фактори комунікативної ситуації, що впливають на вибір мовних форм висловлення-звинувачення: симетричні / асиметричні соціальні статусні відносини між комунікантами (статус адресанта вищий / нижчий / рівні статуси); офіційно-ділова / дружньо-фамільярна соціальна дистанція та гендерний фактор. Розглянемо, як залежить вибір форми реалізації висловлення-звинувачення від вищезгаданих прагматичних факторів (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Розподіл частот вживання форми висловлення-звинування залежно від соціальних статусних відносин між комунікантами

Форма висловл. Відносний статус	Перфор- мативне, %	Пряме, %	Непряме, %	Імплі- цитне, %	Всього, %
Статус адресанта вищий	2,0	8,0	20,0	1,3	31,3
Рівні статуси	1,7	17,3	40,0	2,0	61,0
Статус адресанта нижчий	0	3,0	4,4	0,3	7,7
Всього (%)	3,7	28,3	64,4	3,6	100

Таблиця 2

Розподіл частот вживання форми висловлення-звинування залежно від соціальної дистанції між комунікантами

Форма висловл. Відносна дистанція	Перфор- мативне, %	Пряме, %	Непря- ме, %	Імплі- цитне, %	Всього, %
Офіційно-ділова	2,3	9,7	15,7	1,3	29,0
Дружньо-фамільярна	1,3	17,7	49,3	2,7	71,0
Всього (%)	3,6	27,4	65,0	4,0	100

Таблиці 1, 2 ілюструють кількісну варіативність вживання різних форм висловлення-звинування залежно від соціальних статусних відносин та від соціальної дистанції між комунікантами. Дані показують, що вживання перформативного висловлення-звинування можливе лише в обмеженому колі комунікативної ситуації при наявності певних умов, а саме коли більш високий соціальний статус адресанта (2%) по відношенню до адресата офіційно зафіксований (2,3%) самим ритуалом спілкування. Поділяючи точку зору Г. Фалькенберга [5], ритуальним перформативним актом ми вважаємо такий, що здійснюється особою соціального інституту в стандартних мовленнєвих ситуаціях з обов'язковою регламентацією вербальної та невербальної поведінки мовця. Випадки реалізації перформативного висловлення-

звинувачення адресантом, статус якого нижчий за статус адресата, нами не зафіксовані.

Як показує аналіз ілюстративного матеріалу, вибір форми прямого висловлення-звинувачення здійснюється адресантом переважно в дружньо-фамільярній / неофіційній ситуації (17,7%) з рівним соціальним статусом (17,3%) по відношенню до адресата. Це пояснюється тим, що неофіційне спілкування двох комунікантів з рівним статусом відбувається в неформальних ситуаціях, без необхідності обов'язкового підтримання статусних норм комунікації; це може бути спілкування друзів, приятелів, родичів, подружжя тощо. Тому, на нашу думку, тут домінують прості для прийняття (майже буквальні) прямі висловлення, наприклад:

(8) „*Interessant, was du so unter Arbeit verstehst.*“ „*Nee, ich arbeite im Moment nicht, ich ...*“ „*Du belügst mich, Stella, und erzählst, du kannst nicht mit mir essen gehen, weil du zu viel zu tun hast. Und nun sitzt du hier mit Simon*“ (Grube, S. 358).

Показник вживання „не-прямих” способів оформлення висловлення-звинувачення (непрямого експліцитного та імпліцитного) в офіційно-діловому спілкуванні виявився майже в 3 рази менший за величину даного показника в ситуації дружньо-фамільярного звинувачення. Адже „не-прямі” висловлення-звинувачення більше притаманні неформальному, інституційно-непов'язаному спілкуванню. Щодо відносного статусу продуцента даної форми висловлення, тут переважають висловлення, реалізовані в мовленні комунікантів з рівним статусом (40% + 2% = 42%), що у 2 рази більше за відповідний показник адресанта з вищим та у 8 разів – з нижчим статусом. Результати дослідження показали, що при конфліктній взаємодії статуси комунікантів конкурують у боротьбі за підвищення власного статусу та пониження статусу суперника. Розглянемо приклад:

(9) „*Ich wollte dich nur an Donnerstag erinnern*”
 „*Donnerstag?*“ „*Meine Operation. Hast du vergessen?*“
 „*Nein, Mama. Steht groß in meinem Terminkalender*“
 „*Terminkalender, Terminkalender. So was Wichtiges mußt du doch im Kopf haben*“ (Grube, S. 203).

Діалог (9) є типовим прикладом іронічно-саркастичного висловлення-звинувачення, що досягається за допомогою непрямого висловлення в ситуації дружньо-фамільярного спілкування. Адресант

сант (матір) звинувачує доньку в байдужому ставленні до неї, адже вона забула про її операцію – *So was Wichtiges mußt du doch im Kopf haben / Такі важливі речі ти повина тримати в голові.*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, комунікативна ситуація „звинувачення” детермінується такими факторами, що впливають на функціонування різних його форм, як фактор адресанта, статусно-рольова рівність / нерівність комунікантів, дистанція спілкування між ними та гендерний фактор. Проведений у статті аналіз ситуативного контексту висловлення-звинувачення не вичерпує досліджуваної проблематики. Він відкриває перспективи подальших досліджень, які можуть бути пов’язані із системним описом лексичних, граматичних та стилістичних засобів об’єктивації висловлення-звинувачення; виявленям контрастивних особливостей категоризації звинувачень у німецькій та українській мовних картинах світу тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
2. Ключко Л. И. Высказывания похвалы в коммуникативно-деятельностной парадигме общения (на материале английского языка) / Л. И. Ключко : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / – Сумы, 2003. – 194 с.
3. Тарасова Е. В. Речевая системность в терминах лингвопрагматики / Е. В. Тарасова // Иноземная филология на рубеже тысячелетий : Вісник Харківського нац. ун-ту. – Харків : Константа, 2000. – С. 273 – 278.
4. Bryant C. Status, Status Group / C. Bryant // International Encyclopedia of Sociology / (ed. by Mann M.). – N.Y. : Routledge, 1984. – P. 376 – 377.
5. Frankenberg H. Familienkonflikte und ihre sprachliche Bewältigung / H. Frankenberg : e. Beitr. zur pragmatolinguist. Therapieforschung. – Frankfurt / Main : Haag und Herchen, 1979. – 275 S.
6. Lakoff R. The Language War / R. Lakoff. – Berkeley : University of California Press, 2000. – 313 p.
7. Montuori A. A. Evolutionary Competens : Creating the Future / A. A. Montuori – Amsterdam, 1989 – 213 p.
8. Scollon R. Intercultural Communication / R. Scollon, S. Scollon – Blackwell: Oxford, UK and Cambridge, USA, 1995. – 271 p.
9. Tannen D. You Just Don’t Understand : Women and Men in Conversation / D. Tannen – N.Y. : William Morrow, 1990. – 330 p.